

פרק עשירי - ערבי פסחים

משנה. לא יאכל אדם וכו'. כדי שיאכל בלילה את המצה לתיאבון, משום הידור מצוה (רשב"ם; פיה"מ להרמב"ם י, א). ועוד יש לפרש, שזמא יאכל הרבה ומתוך כך יאכל את המצה אכילה גסה, שאינה נחשבת אכילה (גמ' להלן קז, ב, ע"פ תוס' שם ד"ה דילמא, ורבינו דוד ור"ן כאן. ולביאור דברי הגמ' לדעת הרשב"ם, ראה חתם סופר ורש"ש כאן).

ואיסור זה לא נאמר לגבי אכילת חמץ, שהרי נאסר כבר באכילה קודם לכן, ולא לגבי אכילת מיני תרומה, שהרי מותר לאוכלם אף סמוך למנחה [כמבואר בגמ' להלן קז, ב], וגם לגבי אכילת מצה, שהרי בכל ערב הפסח אסור לאכול מצה ולא רק סמוך למנחה, אלא איסור זה הוא לגבי אכילת מצה עשירה [שאינו אסור לאוכלה בערב הפסח, כיון שאין יוצאים בה ידי מצת מצוה, ורק סמוך למנחה אסור לאוכלה] (תוס' ד"ה לא יאכל, תוס' רבינו פרץ. וראה מהרש"א שם) לא תרצו שהאיסור הוא בבצקות של נכרים שאין יוצאים בהם ידי חובת מצה [ראה לעיל מ, א], משום שלדעתם אסור לאוכלם כל ערב הפסח, כיון שיש להם טעם מצה. ויש שפירשו, שאיסור זה הוא במיני תרומה, שלא להרבות באכילתם, ומה שאמרו שמותר לאכול מהם, היינו דוקא מעט כדי להעביר את רעבונו (המכתב; מהר"ם חלאוו; ביאור הגר"א או"ח תעא, ה, בדעת הר"ף והרמב"ם). ■ להלכה, אסור לאכול פת [מצה עשירה] משעה עשירית, כדי שיאכל מצה לתיאבון [כפירוש תוס' ורבינו פרץ], וכן אסור למלאות כריסו בפירות או ירקות [כפירוש המכתב ושאר ראשונים], ומותר לאכול מהם רק מעט (ש"ע או"ח תעא, א ומש"ב שם. וראה שם פרטים נוספים).

עד שתתפשף דוקא, אבל מבעוד יום אסור לאכול מצה, אפילו אם קיבל עליו יום טוב, שהוקשה מצה לפסח שאינו נאכל אלא בלילה, מה שאין כן בערבי שבתות ושאר ימים טובים, שאם קיבל עליו שבת או יום טוב מבעוד יום והוסיף יום החול על הקודש, יכול לאכול את סעודת היום (תוס' ד"ה עד, בשם ר"י מקוב"ל; רא"ש י, ב. וראה עמק ברכה בענין תוספת שבת וי"ט, שלדעתם גרד 'תוספת שבת' הוא בעצם קדושת היום, ולכן אפשר לאכול בה את סעודת היום). ויש שסובר, שגם סעודת שבת ויום טוב אי אפשר לאכול מבעוד יום, ומכל מקום הוצרכה המשנה לכתוב זאת לגבי ערב פסח, להשמיענו שאף שהפסח נשחט מבעוד יום, אינו נאכל אלא בלילה, ואין דינו כשאר קדשים שנאכלים מבעוד יום (תוס' שם, בשם רבינו יהודה. ולדעתו, גרד 'תוספת שבת' אינו בעצם קדושת היום, אלא רק לענין שביחה ממלאכה, ולכן אי אפשר לאכול בה את סעודת היום. ע"פ עמק ברכה שם).

■ להלכה, מי שקיבל עליו יום טוב בערב הפסח מבעוד יום, אינו יכול לקיים מצות אכילת מצה בזמן זה, עד שתתפשף (ע"פ מש"ב תעב, ד). ובשבת, מי שקיבל עליו שבת מבעוד יום והוסיף מן החול על הקודש, יכול לאכול את סעודת היום בזמן זה [כדעת ר"י מקוב"ל והרא"ש] (ש"ע או"ח רסז, ב). ויש שסוברים, שצריך לסיים את סעודתו בלילה ולאכול כזית משתחשך [כדעת רבינו יהודה], ולכתחילה נכון לחוש לדעתם (מש"ב שם, ה).

אפילו עני שבישרא לא יאכל עד שיסב כדרך בני חורין, במיטה, ועל השולחן, זכר לחירות (רשב"ם). ויש שפירשו, שהחידוש בעני הוא, שהיינו סבורים שאינו חייב להסב כיון שאין לו כרים וכסתות להסב עליהם, אלא מיסב על הספסל, ואין זו דרך חירות (תוס' ד"ה ואפילו, בפ"י ראשון; רבינו פרץ. וראה דרכי משה או"ח תעב, א, שחייב להסב אף שאינו דרך חירות, ונטעם הדבר ראה ימלא פי תהלתך [להגרא"ל

שטיינמן] עיונים בתפילה עמ' תעד). ■ להלכה, אפילו עני שאין לו כרים, יסב על הספסל [כפ"י תוס' ורבינו פרץ] (רמ"א או"ח תעב, ב).

ולא יפתחו לו מארבע כוסות של יין, ומלשון 'לו' משמע, שרק בעל הבית חייב בארבע כוסות, אבל בני ביתו אינם חייבים, ובעל הבית מוציאם בשלו (תוס' ד"ה לא יפתחו - השני, בפ"י ראשון). והטעם שיכול להוציאם, משום שעיקר מצות ארבע כוסות אינה שתית הכוסות, אלא הברכה שעל הכוסות [ושתית הכוסות היא רק מדין 'המברך צריך שיטעום' (ברכות נב, א)], ולכן יכול להוציאם מדין 'שומע כעונה' (ח"י מרן ר"ז הלוי חמץ ומצה ז, ט, בשם אביו הגר"ח. וראה חז"א או"ח כט, ג, שאף שלבני הבית אין כוס לפניהם, מכל מקום מדין 'שומע כעונה' נחשב שדיבור המשמיע שהיה 'על הכוס', מתייחס לשומע, ונמצא שגם בני הבית ברכו 'על הכוס'.

ועוד יש לפרש, שכל אחד מבני הבית חייב בארבע כוסות (תוס' שם, ומסקנתם שיש להחמיר כפירוש זה; רמב"ם חמץ ומצה ז, ז), ואין בעל הבית יכול להוציאם, משום שעיקר מצות ארבע כוסות היא שתית הכוסות, ולא שייך להוציא ידי חובה בעצם השתיה (ח"י מרן ר"ז הלוי שם, ע"פ הרמב"ם שם. אמנם החז"א שם פירש לדרך זו, שכיון שאין לפניהם כוס, דין 'שומע כעונה' אינו מועיל שישחב שבידו 'על הכוס', והמשנה נקטה לא יפתחו 'לו', משום שבעל הבית הוא העיקר וכל בני ביתו טפילים אצלו (תוס' רבינו פרץ להלן קח, ב).

ואפילו מן התמחוי - אפילו עני שבעניים שמתפרנס מתמחוי של צדקה, אם לא נתנו לו הגבאים יין לארבע כוסות, עליו למכור את מלבושו או ללוות או להשכיר את עצמו כדי לקנות יין לשם כך [ולפירוש זה, בבא זו אינה המשך של דברי המשנה 'ולא יפתחו וכו' (רשב"ם). ויש שפירשו, שאפילו מי שיש לו מזון שתי סעודות ואינו רשאי לטול מזונותיו מן התמחוי, אם אין לו יין לארבע כוסות, יטול מן התמחוי (תוס' ד"ה לא יפתחו - הראשון, ע"פ מהרש"א; תוס' רבינו פרץ תוס' הרא"ש בשם ה"ר יחיאל, וראה בהערות המהדיר בתוס' הרא"ש). ■ להלכה, עניים המתפרנסים מן הצדקה, חייבים הגבאים לתת להם יין לארבע כוסות. ומי שלא נתנו לו, אין לו לפטור עצמו מארבע כוסות, אלא ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו ויקנה יין לארבע כוסות (ש"ע או"ח תעב, יג, ומש"ב שם, מב).

גמרא. הני מילי בערבי שבתות וימים טובים אבל בערב הפסח משום חיובא דמצה מודה, שכיון שחובה לאכול מצה בלילה, מודה רבי יוסי שאסור לאכול סמוך למנחה, כדי שלא יאכלנה על השולחן (רשב"ם). ואף שגם בשבתות וימים טובים חובה לאכול סעודה בלילה, אין החובה ב'אכילה' אלא ב'עונג', ואם הוא שבע ואינו נהנה ומתענג באכילה, פטור מסעודה, ולכן סובר רבי יוסי שאין איסור לאכול בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שלא יהיה שבע בלילה, משום שאם אכן יהיה שבע, לא יהיה חייב בסעודה [ורבי יהודה סובר, שאף שהחובה היא ב'עונג', יש להזהר כבר מערב שבת ולא לאכול, כדי שיוכל לקיים בלילה חובה זו] (רבינו דוד; ח"י הר"ן. וראה צ"ח ומצפה איתן).

ויש שפירשו, שחובת הסעודה בשבתות וימים טובים אינו מדאורייתא, אלא רק מדרבנן ומדברי קבלה [ונלמד מהפסוק (ישעיה נח, יג) 'וקראת לשבת עונג'], ולכן סובר רבי יוסי שמותר לאכול בערבי שבתות וימים טובים (ר"ד בתוס' ובפסקים. אמנם ראה ח"י הר"ן שסובר שעונג שבת חיובו מדאורייתא, וט"ז או"ח רצז, ח שכתב שחובת שלש סעודות בשבת הוא מדאורייתא, וראה עוד שדי חמד מערכת הע' כלל שם).